

Рымханова А.Р.
PhD, қауымдастырылған профессор
Қыпшақова М.М.
дефектология мамандығының I курс магистранты,
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Арнайы және инклюзивті білім беру кафедрасы, Қазақстан, Қарағанды қ.
E-mail: kypshakova.moldir@mail.ru

СЕНСОРЛЫҚ ОЙЫНДАР АУТИСТ БАЛАМЕН ЖҮРГІЗІЛЕТІН ТҮЗЕТУ ЖҰМЫСТАРЫНЫҢ ТӘСІЛІ РЕТІНДЕ

Аннотация. Мақалада қазіргі заманның өзекті мәселесіне айналып отырған аутизм дерті жайында айтылған. Аутизм немесе аутистік спектрдің бұзылысы бар балалардың негізгі белгілері мен олармен жүргізілетін түзету жұмыстары қарастырылған. Ойын әрекетінің аутистік спектрдің бұзылысы бар балалар үшін маңызы мен сенсорлық ойындардың түрлері баяндалған. Мақаладан осы санаттағы балалармен жүргізілетін сенсорлық ойындардың түрлері мен тәсілдерімен таныса аласыздар.

Түйінді сөздер: аутизм, түзету жұмыстары, ойын, сенсорлық ойын, сенсорлық сезімдер, заттық ойын іс әрекеті, эмоционалды қатынас.

Қазіргі заманның өзекті мәселесінің бірі аутизм болып отыр. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының соңғы мәліметтеріне сүйенетін болсақ, дүниежүзінде шамамен әрбір 100 баланың 1-і аутизм дертіне шалдыққан. Ал, Қазақстандағы Денсаулық сақтау министрлігінің ана мен бала денсаулығын қорғау департаментінің хабарлауы бойынша, соңғы 7 жылда балалардағы аутизмнің анықталу жағдайы 5 есеге ұлғайған. ҚР Денсаулық сақтау министрлігі «Республикалық психикалық денсаулық ғылыми-практикалық орталығының» мәліметін есепке алатын болсақ, 2021 жылдың 31 желтоқсанындағы жағдай бойынша аутистік спектр бұзылысы бар 4887 науқас динамикалық бақылауда тұр.

2015 жылы балалардағы аутизмнің бар болғаны 228 жағдайы анықталған болса, 2016 ж. – 285; 2017 ж. – 394; 2018 ж. – 476; 2019 ж. – 645; 2020 ж. – 756; 2021 ж. – 1184 жағдай тіркелген. Яғни, бұл көрсеткіштерге қарап, балалардағы аутистік спектр бұзылысының артқандығын байқауға болады.

Аутизм терминін (грек тілінен аударғанда autos-өзі) 1912 жылы Э.Блейлер адамның эмоционалды қажеттіліктерімен реттелетін және шындыққа тәуелді емес ойлаудың ерекше түріне сілтеме жасау үшін енгізді [1].

Зерттеуші ғалымдар Аутизм синдромының ең айқын белгілеріне мыналарды жатқызады:

- Эмоционалды байланыс орнату қабілетінің бұзылуы.
- Мінез-құлқындағы стереотип, монотонды әрекеттердің болуы.
- Сөйлеу дамуының ерекшеліктері: мутизм, эхолалия, сөйлеу штамптары, сөйлеу тілінде 1-ші жақтың (яғни, мен) болмауы.

Аутист балалармен жұмыс істейтін әрбір маман бір мезетте психолог та, мұғалім де, тіпті ата-ана да бола алу керек. Яғни, ол дегеніміз аутист баламен қарым-қатынас стилі көп түрлі: психолог секілді бірде жұмсақ стильден, іскерлік, ынтымақтастық стильге ауыса отырып, содан кейін мұғалім секілді біршама директивті стиліне ауысады, ал бірде ата-анасындай сүйіспеншілігі мен қамқорлығының көрінісі әрқашан да бойында болуы керек екен.

Дамуында кемшілігі бар балалармен жұмыс оларды қоғамға біріктіру және сәтті әлеуметтендіру мақсатында жүргізіледі.

Аутист баламен түзету жұмысы негізінен баланың ересек адаммен және қоршаған ортамен эмоционалды байланысын және өзара әрекеттесуін дамытуға, аутист баланың әлеуметтік бейімделуін арттыратын және мамандар мен ата-аналардың жұмысындағы ең маңыздысы болып табылатын мінез-құлқтың ішкі бейімделу механизмдерін қалыптастыруға бағытталған [2, Б.9].

Аутист баламен өзара әрекеттесу диагнозға және баланың нақты мүмкіндіктеріне байланысты құрылуы керек.

Түзету жұмыстары бір уақытта бірнеше бағытта жүргізілуі керек, олардың арасында ойын әрекеті (баланың ойнау қабілеті мен қалауы) басым бағыттардың бірі болып табылады.

Әдетте ойын мінез-құлқының келесідей түрлері бар:

- манипуляциялық ойын (бала ойыншықты домалатады, айналдырады, лақтырады, оның

"функцияларына" назар аудармайды);

- реттеу (заттарды белгілі бір ретпен орналастыру-бір-біріне кою, қатарға кою, бірінен соң бірін кою және т.б.);

- функционалды ойын (заттар мен ойыншықтарды олардың қызметіне сәйкес пайдалану (мысалы, қуыршақты ойыншық тарақпен тарау);

- символдық ойын (бала затты басқа затпен алмастыра отырып пайдаланады (мысалы, бала таяқшаға ат сияқты секіреді)); бала затқа ие емес қасиеттерді береді ("бұл қуыршақтың беті лас"), бала жоқ затқа бар сияқты қарайды ("егер шыныаяқ бос болса, оны суға толғандай ойнайды") [3, Б.37].

Аутист балалармен жұмыс ең қарапайым міндеттерден басталады:

- Балаларды ересек адамның заттық-ойын іс-әрекетін бақылауға және олардың әрекеттеріне еліктей отырып, іс-әрекетті ересек адамның қолдауымен орындауға үйрету;

- Балаларға ойыншықтармен ойнатуға үйрету;

- Ересектерге еліктеу және іс-әрекеттерді көрсету арқылы балаларды заттық ойын іс-әрекетін орындауға деген қызығушылығын арттыру;

- Балаларда ойналатын затқа немесе ойыншыққа эмоционалды қатынасты тәрбиелеу;

- Балалардың қозғалыс ойындарына деген қызығушылығын арттыру;

- Балаларға таныс ертегілердің эпизодтарын сахналауға қатысуға үйрету;

- Балаларды бір-біріне кедергі жасамай ойнауға үйрету [4, Б.13].

Ойын- баланың жан-жақты дамуына оң әсерін тигізетін бірден-бір тәсіл. Оның ішінде осы санаттағы балаларды түзетуде сенсорлық ойынның маңызы зор.

Сенсорлық ойындар балаға әлемді жақсы сезінуге, көруге және тануға көмектеседі. Олар мұны кедергісіз және оған зиян келтірмей жасайды. Ойын арқылы жағымды эмоциялар беріледі, басқа адамдармен байланысу және қарым-қатынас жасау мүмкіндігі бар. Ойыншықтар маңызды рөл атқарады.

Олардың көмегімен бала әртүрлі сезімдерді біледі:

- көру (заттардың түсі, мөлшері, пішіні);

- есту (дыбыстар, музыка);

- тактильді (материалдың құрылымы, ойыншықтардағы тесіктер, баулар);

- иіс сезу (тағамның, табиғи материалдардың иісі);

- дәм (әр түрлі тағамдардың дәмі);

- моторлы (кеңістіктегі бағдар, тепе-теңдік)

Біз ойыншықтарды баланың ерекшеліктерін есепке алу принципі бойынша таңдаймыз. Олар қарапайым және қауіпсіз болуы қажет, сынбауы керек. Егер бұл орын алса, онда бәрі оңай орнына келтіріліп, ойын барысында түзетілуі керек [5,Б.35].

Сенсорлық ойын түрлері алуан түрлі. Оны аутистік спектр бұзылыстары бар балалармен жұмыс жасайтын маман немесе ата-ана өзінің қиялы мен шығармашылығына қарай түрлендірсе болады. Сол ойындардың бірнеше нұсқасын назарларыңызға ұсынамыз.

Түстермен ойналатын сенсорлық ойындар

Қағазға, қиыршық тастарға, әйнекке бояулармен сурет салу. Бұл визуалды сезімдерді ғана емес, сонымен қатар тактильді сезімдерді де қолдануға мүмкіндік береді. Суды бояу арқылы түстерді зерттеуге де көмектеседі. Керемет әсер алу үшін сабын немесе сусабын қосып, нәтижесінде түрлі-түсті көбік алуға болады.

Сумен ойналатын сенсорлық ойындар

Ойын арқылы балаға ыңғай табуға болады. Балалардағы су ойындары жағымды эмоционалды көңіл-күй қалыптастырады, қарым-қатынас дағдыларын дамытуға, қоршаған әлемді тануға ықпал етеді. Сумен ойнау, шашырау, құю оларға өте ұнайды. Оларды шомылу кезінде ғана емес, кез-келген уақытта ойнауға болады. Су эмоционалды жағдайға өте жағымды әсер етеді, босануға көмектеседі.

Су ойындары кезінде бала:

- Жаңа сенсорлық білім алады.

- Ата-анамен, мұғаліммен эмоционалды байланыс орнатады.

- Оң жағымды эмоцияларды бастан кешіреді.

- Ұсақ моториканы жақсартады.

Су ойындарының әртүрлі түрлері бар. Олардың әрқайсысын кезекпен ойнауға тырысу керек, сол ойындардың ішінде балаға қызықтысы міндетті түрде табылады.

Ойындардың мынадай нұсқаларын назарларыңызға ұсынамыз.

Маңызды ескерту! Ойындар кезінде ересек өз әрекеттеріне түсініктеме беріп отыруы керек,

процесті сөзбен сипаттап, не істеп жатқандығын баяндап отыруы қажет. Баланы мадақтауды, көтермелеуді және оның қиындықтарын жеңуге көмектесуді ұмытпаған жөн.

Су құю. Бұл ойын үшін бірнеше түрлі контейнерлерді тостағандар, стакан, әртүрлі мөлшердегі пластикалық бөтелкелерді алу қажет. Оларды сумен толтырып, бір контейнерден екіншісіне құюға болады.

Су атыспақ немесе шашырату. Бұл ойынды жазғы уақытта сыртта өткізу ұсынылады. Ойынға су тапаншаларын, суару шлангтарын, түрлі шашыратқыштарды пайдалануға болады.

Малтатас. Өзеннің, көлдің немесе тоғанның жағасында болған кезде тастарды суға лақтырып, су бетіндегі шенберлердің таралуын бақылауға болады.

Субұрқақ, сарқырама. Краннан су ағынының астына тар бөтелке немесе қасық қойыңыз. Бұл жағдайда шашырау субұрқағы пайда болады, бұл балаларға өте ұнайды.

Қуыршақтарды шомылу. Қуыршақтарды шешіндіріп, сабын мен ысқышпен жуындыру, содан кейін сүлгімен сүртіп киіндіру. Бұл баладағы өз-өзіне қызмет ету дағдыларын дамытуға көмектеседі.

Бассейн. Тостағанды немесе бассейнді сумен толтырып, ойыншықтарға арналған бассейн ұйымдастырыңыз, оларды жүзуге үйретіңіз.

Маңызды! Егер бала оған барған болса және бассейннің не екенін түсінсе, бассейн ойынын өткізу ұсынылады.

Көл. Бұл ойын үшін үлкен су ыдысы қажет. Көлге балықты салып, олардың жүзуін көруге болады. Содан кейін балықты аулап, шелекке жинаймыз. Балықты аулау үшін сүзгіш немесе қармақтарды пайдалануға болады.

Ыдыс жуу. Ойыншық түскі астан кейін ыдыстарды губкамен жуу. Алдымен жылы сумен жуып, содан кейін суық сумен шаю. Осы әрекеттерді балаға үйрету арқылы рөлге кіріп, баламен ойнаңыз.

Көбік кеші. Ваннаны сумен толтырып, оған көбік қосыңыз. Көбіктен әртүрлі заттарды салуға болады – сақал мен мұрт, басына қалпақ, зәулім сарай салу деген сияқты.

Түсті су. Бұл ойын үшін қылқаламдар, акварель бояулары және бірнеше стакан су қажет. Қылқаламды алып, оған бояуды жағып және суға батырыңыз. Содан кейін баламен бірге мөлдір судың түсін қалай өзгертетінін байқауға болады. Ойынды баланың сүйікті түсінен бастауға болады. Сондай-ақ, бірнеше түстерді араластырып, сары және көк түстерді араластырғанда жасыл түс шығатынын, көк және қызыл түстен – күлгін, қызыл және сары түстерді қосқанда қызғылт-сары түстің қалай жасайтынын көруге болады.

Сумен ойнау кезінде бала еденге, үстелге су шашыратып немесе төгіп тастауы мүмкін. Бұған дайын болыңыз және оған ешқашан ұрыспаңыз. Ең бастысы-ойынды дұрыс ұйымдастыру. Егер пәтерде сумен ойнау кезінде осындай жағдай орын аласа, онда баламен бірге еденді сүртуге болады.

Жарма және басқа да табиғи материалдармен ойындар.

Мұндай ойындар қолдың ұсақ моторикасын жақсы дамытады, сөйлеуді дамытуға көмектеседі.

Табиғи материалдар ғана емес, сонымен қатар баланың сүйікті ойыншықтары да қатысатын сенсорлық қораптарды құрастыруға болады. Бұл кішкентай машиналар, конструктордан алынған фигуралар болуы мүмкін. Аппликацияларды кесу, жармаға, құмға сурет салу сияқты іс-әрекеттерді қосуға болады. Сусымалы материалдармен сабақ кезінде баланы қызықтыратын және тазалау уақытын қысқартатын арнайы жарықтандырылған үстелді пайдалану ыңғайлы болады. Сондай-ақ қарапайым картон қорапты немесе ыдысты пайдалануға да болады.

Жарық пен көлеңкемен ойналатын ойындар

Лампаны, фонарьды немесе шамды пайдалану арқылы, қабырғаға шынайы көлеңке театрын жасаймыз. Айна көмегімен күн қояндарымен ойнауға болады. Ал айнамен ойын балаға жағымды әсер қалдыратыны сөзсіз [6, Б.42-52].

Рөлдік ойындар

Мұндай ойындар әлеуметтік дағдыларды жақсы дамытады. Ойнау кезінде бала өзін басқа бейнеде көрсетіп қана қоймай, басқа сезімдер мен эмоцияларды да байқап көреді.

Ойында шынайы әлемде қорқынышты болған нәрсені немесе іс-әрекетерді жасауға болады. Дәрігерді, сатушыны, мұғалімді рөлдеу арқылы қоғамдағы белгілі бір жағдайға бейімделуге мүмкіндік береді. Сондай-ақ, ол басқа балалармен достасуға, қарым-қатынас жасауға көмектеседі, мысалы, ертегіні бірге сомдайды. Мұнда магниттік тақта және бірнеше жануарлар бейнеленген суретті магнит қажет болады. Үймен кез-келген ертегіні ойнауға болады.

Қозғалмалы ойындар

Секіру, доп лақтыру, жүгіру. Мұның бәрі созылуға, тепе-теңдік сезіміне, бұлшықеттерді нығайтуға бағытталған іс-әрекеттер. Қарапайым жатығуды сенсорлық жолда жасаса, қызықты әрі көңілді болады. Сондай-ақ әртүрлі тренажерлерді де қолдануға болады. Қозғалмалы ойындар кезінде

физикалық белсенділікті реттеу және шаршаудың сыртқы белгілерін бақылау қажет екенін есте ұстаған жөн.

Егер ойындар ырғақты тақпақтармен немесе балалар әндерімен бірге жүретін болса, балаларға көңілді және қызықты болады және бұл олардың назарын аударуға көмектеседі. Әрине, бұл ойындардың нұсқалары ғана, ойындарды әртүрлі нұсқада, формада ұйымдастыруға болады.

Аутизмі бар балаларға арналған ойындарды таңдауда не маңызды?

Мамандар балаларға арналған ойындар қарапайым және қолжетімді болуын ұсынады, ондай ойындар балада қысым мен кедергі жасамауы керек. Бұл бұрын ойнаған таныс нәрсе болғаны жөн. Бірте-бірте ойындарды өрбітіп, қарапайымнан күрделіге көшу керек [7, Б.44].

Айта кету керек, әртүрлі ерекшеліктері бар балалар осы немесе басқа ойынды түрліше қабылдауы мүмкін. Сондықтан, сабақ барысында әр балаға жеке-жеке ыңғай жасау қажет, көмектесу, қолдау, кеңес беру, қажет болған жағдайда бірнеше рет қайталау керек.

Пайдаланылған көздердің тізімі

1. https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/v-5-raz-vyiroslo-chislo-detey-s-autizmom-v-kazahstane-459609/
2. Аутизмі балаларға арналған арнайы дамыту бағдарламасы /Ерсарина А.К., Жангельдинова З.Б., Айтжанова Р.К.- Алматы, ТП ҰҒПО, 2020. - 169 б.
3. Сенсорные особенности детей с расстройствами аутистического спектра. Стратегии помощи. Методическое пособие / Манелис Н.Г., Никитина Ю.В., Феррой Л.М., Комарова О.П. / Под общ. ред. А.В. Хаустова, Н.Г. Манелис. М.: ФРЦ ФГБОУ ВО МГППУ, 2018. 70с.
4. Работа с родителями детей с расстройствами аутистического спектра в раннем возрасте: методическое пособие / Авт.-сост. Т.В. Кондратьева. – Самара. 2019. – 120 с.
5. Развитие основных навыков у детей с аутизмом :Эффективная методика игровых занятий с особыми детьми / Тара Делани ; пер. с англ. В. Дегтяревой ; науч. ред. С. Анисимова. — 2-е изд. — Екатеринбург : Рама Паблишинг, 2016. — 272 с.
6. Янушко Е.А. Игры с аутичным ребенком. Установление контакта, способы взаимодействия, развитие речи, психотерапия/ практическое пособие для психологов, педагогов и родителей-2-е изд. — «Теревинф», Москва: 2016. — 273 с.
7. Денверская модель раннего вмешательства для детей с аутизмом: Как в процессе повседневного взаимодействия научить ребенка играть, общаться и учиться / Салли Дж. Роджерс, Джеральдин Доусон, Лори А. Висмара; [пер. с англ. В. Дегтяревой]. — Екатеринбург : Рама Паблишинг, 2016. — 416 с.

ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТЫҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ШАРТТАРЫ

Айтжанова Р.М.

П.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

Мектепке дейінгі және педагогикалық-психологиялық дайындық кафедрасы

Қазақстан, Қарағанды қ.

rozaaitzhanova@mail.ru

Садық Г. Қ.

Магистрант

Мектепке дейінгі және педагогикалық-психологиялық дайындық кафедрасы

Қазақстан, Қарағанды қ.

sadykglm@gmail.com

Аннотация

Мақалада педагог-психологтың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру негізге алынып, осы тақырыпта шетелдік ғалымдардың еңбектеріне қысқаша шолу жасалынады және педагог-психологтың кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың шарттарын ғалымдар еңбектерінде қалай қарастырғандығы талданады. Педагог-психологтың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру шарттарын ашатын ғалымдардың жұмыстары біздің мақаламыз үшін маңызды болып табылады.

Кілт сөздер: құзыреттілік, кәсіби құзыреттілік, шарт, педагог-психолог.